

КЫНАТ ТЫАҢА КУҢУГУРАС, САА ТЫАҢА БИТИРГЭС

Тиминин кыһын ааһан сааскы чабылхай, үтүккөс күннэр үүнүлэр. Саас иһэрин бастакы илдьиттэрэ тулуктар, тураактар кэнилэриттэн араас чымчаактар, кустар кэлитэлээтир. Айылба барахсан үлүктөн киһи эрэ сэргэхсийэр, санаата көтөбүллэр кэмэ үүннэ.

Сааскы куст кэлннэ саах дьонугар-сэргэтигэр, ордук эр дьонго кэтэһиннээх, долгутуулаах буолабыт. Кыһын өбүргү түтүлээс тиминиыттан сылаас дьылларга хаантаран олоһуот саах киһитэ барахсан иһэн иһэн, дууһата-санаата манньыйан иһэ айылбаһыгар тахсан дуоһуя сыныһанарын, булчут иугаатын тула олоһон сэлэргэһэрин, дурдаба иһийэн кууу кэтэһэрин, ытыалаан куһуунарын олоһун биір дыкты, үөрүүлээх кэминэн ааһынар.

Онон, дээ, биір саас сааскы кустааһынга дойдубуттан атын сиргэ баран булааһыным туһунан сэлэргийим... Илин энэр улуустарга куст көнгүлэ бүтүүтэ. Үөһээ булуга саа саадаланар. Мин уолпускам кэмэ буолан күтүөтүм дойдутугар Маһааска кустааһа барсар буоллум. Оччолорго онно авиация көмөгүнэн судургу собус тиийиллэрэ. Киһим Маһаанта инженер-механигынан үлэлиир буолан учараттыы барбаакка вертолётунан быһа көттүбүт. Таһааспыт дьон 500 устуука хотубай ботуруон, Маһаас (Харбала) бөһүөлүгэр хонтуораларын иһингэр түстүбүт. Уу-хаар бөһөтө дойду эбит. Даризбинэлэрин ортотугар өбүргү собус күөл уунан туолан турар.

Биһигини кэтэститтэр эбит. Бултуу бараарга анаан 4 аты бэлэмиззэбиттэр. Транспорт сылдыһыт, атынан эбэтэр сатыы сылдыһан бултууллар. Төрдүө буолан барыахтаахпыт. Күтүөт Юра таһаа Ньуккай дьон 40-чалаах киһи уонна 8-с кылааһы бүтүрбүт Миша дьон оҕо. Барыахтаах малбыт, өйүө-тайаа бэлэмизмит, барыта сааһыланан бэрэмдэйдэргэ хааламмыт. Биһиги ажалбыт ботуруоммутун үлэһитинибит. Маннаабы дьон хотубай ботуруону "Гроза" дьон ааттыыллар эбит. Куска эрэ ытыах буолаллар, харыстыыллара тылларыттан-өстөрүттэн тутта биллэр.

Кизиллик айаммытыгар хонунубут. Тийиэхтээх сирбит 1,5 көс. Миэхэ кыр-дабаас, сымнабас аты миннээрдиһэр. Аара баран иһэн ньургутун тыллыбытын көрбүтүм дьүһүнэ чэрэһини күүбэ (фиолетовый) эбит. Көрдөхпүнэ уу айы кэригэ кустар уста сылдыллар, кытыыларыгар бараактар сүүрэкэлээн доодоруннаһаллар, биһигиттэн сиргэнэн эмиэс бурал гынан көтөн сирлээһэллэр. Дьонум итиннэ олох аралдьыйбаакка иннилэрин диэки күттэрэн иһэллэр. Икки сүрдээх сүүрүктээх, дулбалаах үрэхтэри туораатыбыт. Атарбыт дулбалаах сиргэ сэрэнэн, дулбаттан дулбаа үктэнэн туораатылар—итинник үөрэхтээх эбиттэр.

Кустуохтаах сирбитигэр тийиһиитигэр халлаан харанарда. Эргэ аһаар баарыгар түстүбүт. Ньуккайдын аһылык бэлэмни хааллыбыт, Юралаах сэлээккэ (засидка) оҕоро бардылар. Мин, чэй буһуута кэлэ оҕустулар. Отуу уотун тула олоһон аһаатыбыт, сэлэн-сэллэн ыраатта...

Сарсыарда күн тахсыан иһиннэ сэлээккэлэринэн тарсаһыы буолла. Бары тустуһунан тарбастыбыт. Сэлээккэ дьиннэрэ үрдэ эһинэ суох, түөрт эркингэ оту саба быраһан баран олоһор эбикиһин. Мончуук да аһыах, мин иһинбэр 7 эрһиннэ мончуук быраһылыбыт. Сотору куст кынаһын тыһа кулугураһа буолла. Кэлэн ууну хайа суруйан түһээт даһаны күлүккэ, харанга сүтэн хаалаллар. Онон түһэллэрин кытта аһааһааһына мэллээһин, кэтэһэ олоһоһуна көтөн хаалаллар. Мин син үөрэнэн хас да кууу өлөрдүм. Халлаан сырдыта куст быыстала суох киридэ. Ньыматын билбээккэ бастаан утаах куст түстэһинэ ньыкыһа гынаһын дьон көтүтэлээн кэбиһэбин, күөрэтэн күлүккэллэбин даһаны аһа аһыах. Биһиги дойдуга холоотоххо, дээ, элбэх ытыы буолла. Маннаабы үгэспинэн ботуруоммутун харыһыа саныыбын. Дьонум да тыастара сүрдээх. Кэлэн үөрэнэн кустар түстэхтэринэ олох хам-саабакка хосторһоллорун кэтэһэ олоһобун, харахпынан эрэ кэтиһин. Кэмэ кэлээһинэ кыһыы да барбаакка сааһын хаба тардан ылаат ытабын. Куһа хойуута бэрт буолан балай эмэни өлөрдүм. Наһаа өр буолбаакка кустут сырыһа эмэксэ ах баран хаалла. Кылгас кэмнэ олус хойуутук көтөр эбит. Дьонум кэллилэр, куст бөһөнү өлөбүттэр. Ити икки ардыгар мин 30-чата ыппылым.

Күтүөтүм күлэ-күлэ: "Өлөксөй, дойду киһитэ, элбэхтик уган ыллын ээ..." — дьитэ. Мин туран сийдөөбүгүн, соһууабын. Ыйылгытым "уган ылыы" дьон ытыалааһын эбит. Уолсайынан даһаны булка туттар тыллара-өстөрө биһигиттэн атын. Холубур, "хорсоох" дьон уһун уу саппыкытын, "хоһоо" дьон дулба мончуугу эгэллэр, сатыылаабыт кууу "хойбуулаабыт" диһилэр, куст сатыылаан хонну дьон дьулустарына "тыһаа куотта, ыта оҕус" дьон буолар. Күөллэрэ элбэх буолан биір күөлгэ элбэх күсүт үтүрүтэ-хабырыһа сылдыһыт, ол күөлү бас билэр кытыгастар эрэ сыталлар.

Куст көнгүлэ бүтүүтэ андылар киридилэр. Бары мустан дээ дурда онһонунубут. Ньуккайбыт күн айы ботуруон бөһөнү иһэр. Били ажалбыт "Грозаларбыт" бүтүттэрэ ыраатта. Анды мончууга дьон быһырыын күөл кытыытыгар хаалларбыт "хоһолор" уокка кэриэрдий буолла. Биһизин курдук кээмэйдэрэ биір буолбатах, сороһо улахан баһыы, сороһо кыра. Аны туран кыһылыбыт төбөбүт аһыах буолан моһуу маһын саа суннаах мастары бысталаан төбө курдук моһуоннаан олордутаабыт. Мин көрдөхпүнэ көтөр сиргэнэн түһүө да суох курдук. Ол эрэһи ити сэрэйим олоһо суоһа андыга бастакы сыппыт түүмүтүгэр даһаастанна. Иккилии, үстүү анды кэлэ-кэлэ түһүтэлээт. Ону таһынан кустар олох да сиргэмээккэ олох аттыларыгар олоһолор. Манна даһатан эттэххэ, бу дойду булдук уратыта дьон куст үксэ халба уонна "чуускун" дьон ааттылар тойон андыттан быдан кыра анды эмэ кэлэр эбит. Кизил өтүгэр кылгас харана буолуор дьон кэтэһэн баран аһаарытыгар тахсан сыныһанабыт, сарсыарда халлаан сырдыта сэлээккэбитигэр кириэбит. Илимнэн балык сийбит, куст буһарынабыт.

Бултаан бүтэр бүтүһик түүмүтүгэр мин маньыр учараллар 5 анды кэлэн түстэ. Барахсаттар кынаһарын тыһа сир-халлаан сууллубутун курдук сирлээтэн, "кирк-кырк" саһалара чыгыраһан дээ сүрдээх. Мончууктарбыт таһыгар ууну ытыаһын, мэхтиэтигэр тимис гына түһүөхтэригэр дьон эрчимнээхтик суууллан түстүлэр. Өрө лаһынан бөлүккэ түһүүлэригэр элбэрээктэритин төлө тартыбыт, этэргэ дьон андылар үрдүлэригэр "сиһиннэс ардаһын" куттубут, уубут үрдэ доробуоннуук курбуулуруттан өрө ыһылла олоһордо. Икки-үс анды сатыылаан өрүтэ харбаһан эрдэхтэринэ сабыга ытыалаан кэбистибит. Тойон андылар эбит.

Ити курдук туспа айылгылаах, бултаах-астаах дойдуга тийэн сааскы куска сылдыһан баһа утары ууимуттан тийиһинэн, дуоһуя сыныһанан кэлбитим.

ТҮБЭНЭ

Алексей Слепцов авторской балаһата

КУС ИИТИТИНЭН ДЬАРЫКТАНЫН

Быйыл саас Григорий Дагданча биһиги олоһор уолсай дьылларбыт тыһаһыыларынан муоста тулутун халтаһынынан тэксэн олоһо киллэрбит күнүмүө сарсыардатыгар үлэбэр бараары туорурбун кытта, арай көбөн куст саһата бу баарды иһилиннэ. Ньыкыс тыммылын бэйэм да өйдөөбөккө хааллым. Куст И. И. Говоров уһаһыбатын аһыгар баар үрэх уутун диэки саһарар. Олбуорун кэниһинэн оҕуу тийиһин өнөйбүтүм 7 куст устан ньолбоһо сылдыллар. Көрөргө дыкты хартыына.

Кэлэн Иннокентий Иннокентьевичи көрсөн ыйыталаспылар маньык кэлээтэ:

— Мин Сылаанна олоһон бааһынай хаһааймыбатынан барыахпытан көтөрү иһитинэн дьарыктаммытым. Куурусса, куст иһитим. Бу эн көрөр кустарын (өллөрөө үрэххэ уста сылдыллар) быһырыын Амма Болугуруттан ажалытым. Онон Ньургун Васильевич Гольдерева дьон көтөрү иһэр фермалаах киһи баар. Кууруссаны, кууу, хааһы, о. д. а. тутар. Куурусса уонна боруодата баар. Бойбуһу (охсуһуук) боруодалары ажалыт этэ, быйыл бөтүүктэр охсуһууларын тархытар санаалаах.

Билигин 3 индоутка, 4 дьикэй көбөн, 2 сарыстай көбөн бааллар. Мындаһааһыга табаарыспар

кысталлытым. Көтөр грибэ турда дьон олоһоох вентрилардар өлөртөрөрү ыксалыттарыгар киһиһэн тэһиһэн таһаарыһым. Манна гриби утары прививка он орторуом. Кустарым күн айы сымыһтыыллар. Күтүн муос тоһуор дьон сымыһтааһылар. Сорбуун сийбит, сорбуун инкубаторга уган баттатабын. Дьон саһаастаан куст оҕотун ылаһаллар. Инкубаторым американскай. Аһаастаабакка үлэлиир. Көбөн сымыһта 28 күнүһүн, индоутка 30 күнүһүн олоһорун таһаарыһатара. Уот холууп сымыһтын батталыһы 14 күнүһүн тахсыбыта. Кустар сороһо-чугас да буоллар кетэллэр. Ырааппаттарын наадатыгар кынаһтарын сарыһыһааһа наада.

Кустарым аһылыктара кыһынын үксэ бурдук буолар. Сыйын аһа калдьыбаттар, уу үөнүһүн аһылыктаналлар. Бэйэм эби аһааһыһын. Күтүн куст оҕото сийитэ сийбит, дьон да сак... ыһыллар. Иһитиниһин фазан, перепелка аһалан иһитэрим. Бу иһитэргэ кустааһар бадьыһаах көтөрдөр эрэһи, боруобаллан көрөр санаалаахпын. Павлин көтөрү аһаларга эмэ саһанабын. Көтөр иһитинэн дьарыктанар биһиһаах саһаа дин саныыбын. Чуралчы олоһоохторун кууу иһитинэн дьарыктаналларыгар ыһыраһын.

Өлөксөөн көрүдүөстэрэ АТЫНҢЫТ НАМЫЛЫААРАЙ?

Өлөксөөн кустуу бараары табаарыһыгар Ньуккайга тахсан тэһиһин кэтэһэр. Киһитин кэргэнэ куһаһын ороскуотун, туһата суох дьарык буоларын туһунан үгүс-элбэх саһатын-иһитин иһэ саһаан баран тулуйбаакка көмүскэһэн көрөргө санаанна:

— Настаа, аата эттэххин! Хата, өйүөнү-тайаһы үчүгэйдик бэлэмиз, байанай мүчүк гынаһына куст бөһөнү намьылан аһааһыт буоллаба.

Харда да улаабата:

— Байанайдаахтар ээ, холоон буолар иһигит, хата, атынныт намьылаан кэлээһигит!...

ХААНА ХАЛЫА СЫТАР ДИИ...

Сааскы куст кэмгэр дурдаһа үһүө буолан олоһоһууна икки чыһымай кэлэн түстүлэр. Чугастара бордун иһин хоһулаһына хайы барбаакка "Чэ" дьон ытыалаан түтүлээһити даһаны өрө тэлтэрэн түһэрдийбит. Өлөксөөн сүр сыбырбатык оһон турда, киһи да утарылаһынарбатты, өрүсүһүн туран эттэ:

— Мин, мин таптым... Керүт эрэ, куһуу хаана ол халыһан сытар дии...

ҮӨРҮҮ ИККИ ХОМОЛТО ИККИ

Түүн үөһүн саһана барык-сарыкка Өлөксөөнөөх дурдаларын иһиннэн, олох мончууктарын үрдүнэн үөһэ ытыалаан субуруннаттылар. Арай хаастара өс киһиһэ тийиһи тийиһэн түстэ. Өлөксөөн тыһытыгар

— Иэхэһиһин! Эбэм барахсан улахан булду тосхойбута үчүгэйдик, — дии-дии хааһыгар чугаһаата. Ылаары иһитин уунан иһэн куһаһан халыһын хаһыһаата:

— Сорбуун! Аһыр кыһыл баһаһы эбит дуу?!

И. ПОНОМАРЕВ
"Эрэл" ГСРФ бэрэстэбиитэлэ

Саха олох редакционной-издательской холбоһуктун, Оффсетнай баачаат.
Сахаалын № 65. Тираж 2553. 12.05.2006 с. баачээккэ барылиина.
Халыат нэдиэлэлэ устат: олутурунуукукка, чаппаарга-уонна субуотата тахсаар.